

Nationsgränser – Konflikter – Tullar

Tre nordiska kungar

År 1101 möttes tre nordiska kungar, Erik Ejegod från Danmark, Inge Stenkilsson från Sverige och Magnus Barfot från Norge. Enligt islänningen Snorre Sturlasson, den norska kungamaktens historieskrivare, möttes de i Kungahälla. Statyn står på Nytorget i Kungälv.

Detta är första gången vi med säkerhet vet att en svensk kung visat aktivt intresse för förhållandena i älvdalen. Resultatet av kungamötet blev reglering av gränserna. Älven med omland hade blivit strategiskt viktig och därmed den territoriella kontrollen. (Sawyer)

Göta älv var i århundraden gräns mellan riken, som ofta låg i luven på varandra. Samtidigt var älven en viktig handelsled. Den var ett kommersiellt andningshål västerut för flera landskap i det medeltida Sverige. Danmark och Norge kontrollerade i övrigt hela den nuvarande svenska kusten från Svinesund till Kalmar.

När trekungamötet ägde rum mynnade Göta älv i havet vid Bohus. Två havsarmar omfamnade Hisingen. Landhöjningen har inneburit en förlängning av Göta älv och Nordre älv.

I området fanns under medeltiden två militärt, ekonomiskt och politiskt strategiska fästen, det norska Kungahälla och det svenska Lödöse. Bohusborgen blev Norges och Nordens starkaste

försvarsanläggning. Öster om älven behärskade Norge-Danmark även ett område, som hette Skårdals skate, delar av det nuvarande Surte-Bohus. Tack vare denna enklav kunde de kräva tull på svenska transporter på älven och på land.

Borgen Lödöse skulle försvara Lödöse, en av Sveriges viktigaste städer på medeltiden.

(I Sverige räknas medeltiden från 1000-talets mitt, då kristendomen började få fotfäste, till cirka 1530. Medeltiden sammanfaller således med den katolska tiden.)

Förutsättningarna för en diger och omväxlande krigshistoria kunde knappast ha varit större. Maktkampen vid älven var en blodig, bitter följetong fram till 1680-talet.

Det danska nordsjöimperiet

Danskarna eller danerna, som de kallades, hade under vikingatiden, cirka 800-1050, en dominerande ställning i Skandinavien. Deras välde bredde tidvis ut sig norrut längs den svenska västkusten, in i västra Götaland och upp längs den norska kusten.

Kattegatt och Skagerack var danska innanhav. Österut var Skåne, Blekinge och Halland en viktig del av danernas land.

Dessutom kontrollerade Danmark en del av Västergötland som under tidig medeltid kan ha omfattat området norrut till Surte.

Västerut kontrollerade man en tid delar av England. Området, som kallades Danelagen (eng. Danelaw), lydde vid vikingatidens slut under dansk lag. Vad som skapats under några decennier i början av 1000-talet var ett omfångsrikt, om än löst sammanhållet, danskt nordsjöimperium.

Kristendomen – ett maktmedel

Västergötland stod Danmark nära och hit kom impulserna från det kristna Västeuropa särskilt tidigt. Det första svenska stiftet grundades i Skara, troligen i början av 1000-talet. Svealands första biskopssäte förlades till Sigtuna omkring 1060.

Efter flera decennier av påtryckningar från den danske kungen, lät påven lyfta Danmarks, Sveriges, Norges och Islands kyrkor ut ur den tyskejerliga kyrkans maktsfär. Ett nytt ärkebiskopssäte för Norden bildades i det danska Lund i Skåne år 1104. Dess hamnstad var Lomma.

Påvestolen stödde världsliga härskare, som införde kristendomen. Den katolska kyrkan och nationalstaterna utvecklades i symbios. Det var så det andliga ståndet uppstod.

Kristendomen var mer än en tro på Gud. Den var en politisk ideologi för sin tid, en tanke om hur samhället borde vara ordnat, var makten skulle ligga och framför allt varför. (Maja Hagerman i Spåren av kungens män)

Den gamla asatron var ett förhållningssätt och handlade om seder, skick och bruk på agrar bas. Kristendomen var en intellektuell religion, som förde med sig konsten att läsa och skriva. Det är tack vare den vi vet mycket om vår historia.

Gamla Lödöse – Nya Lödöse

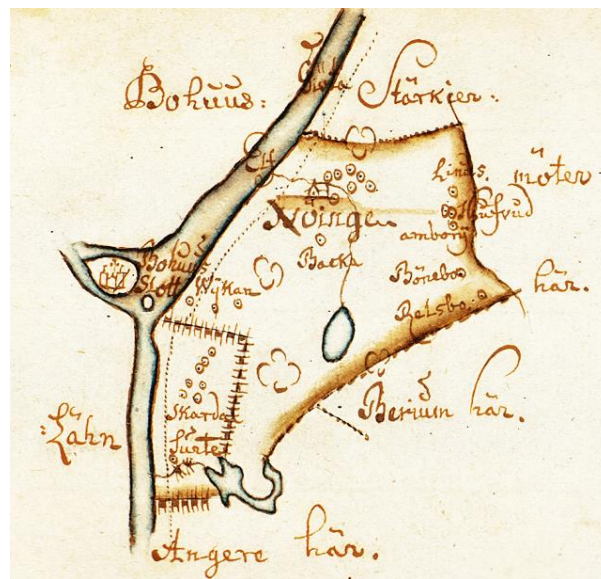
Handelsplatsen Lödöse anses ha blivit etablerad i mitten av 1000-talet. På 1300-talet kan Lödöse ha haft 2 000 invånare. Dess betydelse för de västra landskapen i det dåvarande Sverige var betydande. All utrikeshandel gick via Lödöse.

När den danska passagetullen vid Bohus blev alltför besvärande byggde man 1473 en ny svensk stad söder om Bohus, Nya Lödöse. Gamla Lödöse levde dock kvar som stad till 1646.

Göta älvkorridoren och Skårdals skate

Först vid mitten av 1200-talet nådde Sverige, genom en smal korridor söder om Bohus, fram till havet. Det skedde genom dansk överlåtelse av Askims och Sävedals härader. Norge överlät Lundby och Tuve socknar på Hisingen.

Ungefär vid samma tid fick Norge ett område på den svenska sidan av älven, Skårdals skate, som bestod av byarna Norra Surte och Skårdalen i Nödinge socken. Södra Surte i Angereds socken berördes inte.

Nödinge socken och Skårdals skate

Skårdals skate var en norsk enklav öster om Göta älv. Rester av Skårdals skans finns kvar i bergen högt ovanför älven. Ur en kartbok av Hans Georg Möller i Kungliga Biblioteket. På vissa kartor markeras enklaven som en trubbig triangel med sin bas i älven.

Baggar och pesar

Landshövdingen i Göteborgs och Bohus län 1950-1971, Per Nyström, född 1903, berättade från sin barndom i Västerlanda att

västgotapojkarna ropade "baggar" det vill säga "norrbaggar" till oss bohuspojkar, när vi fiskade gädda vid Göta älv, och brökte försmädligt åt oss. Detta trots att Birger Jarl redan 1257 förbjudit västgotarna att skälla norrmännen för "baggar".

På den svenska sidan av älven talade man om "baggar" och "baggesidan". På den norska svarade man med att kalla svenskarna "pesar". Pese är ett annat ord för tjurpenis. På dansbanor vid älven kunde det ännu på 1950-talet hetta till mellan "baggar" och "pesar".

När kärleken ändå slog en bro över älven sade man att *han gefte säk mä ett gimmer*, dvs. han gifte sig med en ung kvinna från bohussidan. *Gimmer* är ett gammalt namn för "ung färtacka".

Förbindelser över älven

1680 öppnades en färjeförbindelse mellan Kungälv och Lilla Viken där älven är som bredast. Tisdagar och fredagar var färjedagar. 1767 bytte man färjeläge till Jordfallet där älven är som smalast. 200 år senare öppnades den nuvarande Jordfallsbron.

Mellan Fästningsholmen och nuvarande Eriksdal på Hisingen byggdes en bro 1680. Den förstördes av stormen 1783 och ersattes med färjor. 1940 byggdes den nuvarande Bohusbron. Då upphörde ångbåtstrafiken mellan Kungälv och Bohus järnvägsstation.

Danska broar över älvarna

Utbuktningen på den östra sidan av älven är ett resultat av jordfallet (jordskredet) som ägde rum troligen vid 1200-talets mitt. Om kartans exakthet kan man ha synpunkter. Karta från Krigsarkivet.

Den dansk-norska passagetullen

När passagetullen började tas upp vid Bohus vet man inte säkert men 1441 framförde det svenska riksrådet klagomål till det norska över den, som man ansåg, olagliga och oskäligen tull som avkrävdes den svenska trafiken förbi Bohus, både till lands och till vatten. Från dansk-norsk sida motiverades tullen med att båda älvstränderna var norska.

Fritt handelsutbyte med komplikationer

Det hade fastslagits i traktaterna mellan länderna att man skulle ha ett fritt handelsutbyte mellan grannfolken och Gustav Vasa var angelägen om att inte försämra förhållandet till Danmark. Samtidigt ville han stödja handeln via den viktiga staden Nya Lödöse. Därför gällde dubbla budskap vilket skapade paradoxala situationer.

En borgare från Lidköping kunde vinna på att föra ut sina varor från Kungälv, där han var tullfri, i

stället för från Nya Lödöse, där exporttull skulle betalas.

Hertig Karl drev handel mellan sitt hertigdöme i Mellansverige och Marstrand där han hade ett särskilt ombud stationerat. Han importerade sill, fisk, salt och kläde. Som betalning levererade han järn från Värmland och spannmål från norra Västergötland.

Några år senare, som svensk kung, gav han order om att inga varor fick föras över gränsen.

Den svenska gränstullen

På 1620-talet hör man först talas om den svenska gränstullen vid Göta älv. På 1630-talet etablerades en fast gränstullsorganisation.

1639 kom rikskanslern Axel Oxenstierna till Göteborg. Han noterade hur viktigt det var att handeln från Västergötland, Värmland och Dalsland drogs ner till Göteborg och inte åt Kungälv eller andra norska och danska orter.

Bevakningen av gränsen var ett stort problem. Tullinspektören Henrik Sinclair framhöll i sina skrivelser att det vid timmerflottning på älven lätt överfördes gods till den norska sidan. *Emellan Vänersborg och Älvsborg drives ett stort underslev*, menade han (*underslev*, förskingring, trolöshet mot huvudman).

De tullräkenskaper som finns bevarade är från åren 1646 och 1651. De redovisar deklarerad import och export från tullstationerna Vik, Grönån i Skepplanda och Gamla Lödöse.

Gränslinjen mellan Danmark och Sverige

Bilden är från Bedas café i Surte. Här gick gränsen mellan den norsk-danska enklaven Skårdals skate och Sverige. Gränsmarkeringen fortsätter utomhus. Marken på den svenska sidan hörde till Angereds socken. I slutet på 1930-talet överfördes södra Surte till Nödinge socken. Foto: Pelle Dalberg.

Tullstationen Vik

Vik var den största svenska tullstationen. Den låg i Lilla Viken, mellan Skårdals skate och Stora Viken.

1646 kom en tredjedel av de passerande vid Vik från Skaraborgs län. Borgare från Falköping, Skara, Lidköping, Skövde och Hjo förekom vid flera tillfällen, även bönder från Barne, Laske, Kåkind och Vadsbo härad.

Personalen var gränsridare med en tullnär eller inspektor som chef. Inför Mickelsmässan i Kungälv i september och Larsmässomarknaden i Göteborg i augusti fick de förstärkning.

Tidvis gjorde man stora beslag av tullpliktigt gods, sannolikt dock endast en ringa del av det som på olika vägar fördes förbi tullplatsen.

Smuggling via Skårdals skate

Särskilt svårt var det att bevaka Skårdals skate. Befolkningen där betraktade sig som danska medborgare och hade ingen respekt för svensk lagstiftning. Läget mellan Göta älv och Ale fjäll fordrade en god lokalkännedom för att snabbt kunna forceras. Bland annat vid torpet Store Skogh (nära Skogssjön vid Rördalsvägen) finns ett pass som smugglarna använde sig av.

Varorna kunde i skydd av nattmörkret föras i land vid älven och transporteras upp till gårdarna i Skårdals skate. Här skedde ompackning av godset, som sedan på olika vägar fördes vidare, framförallt till Alingsås, vars borgare stod i livlig förbindelse med bönderna i Skårdal. På motsvarande sätt kunde dessa bönder överföra *alla de mesta och bästa varor, som dit ankomma ifrån de västgötske landsstäder*.

Genom en effektiv organisation av den olagliga gränshandeln grundlade många Skårdals- och Surtebönder stora förmögenheter.

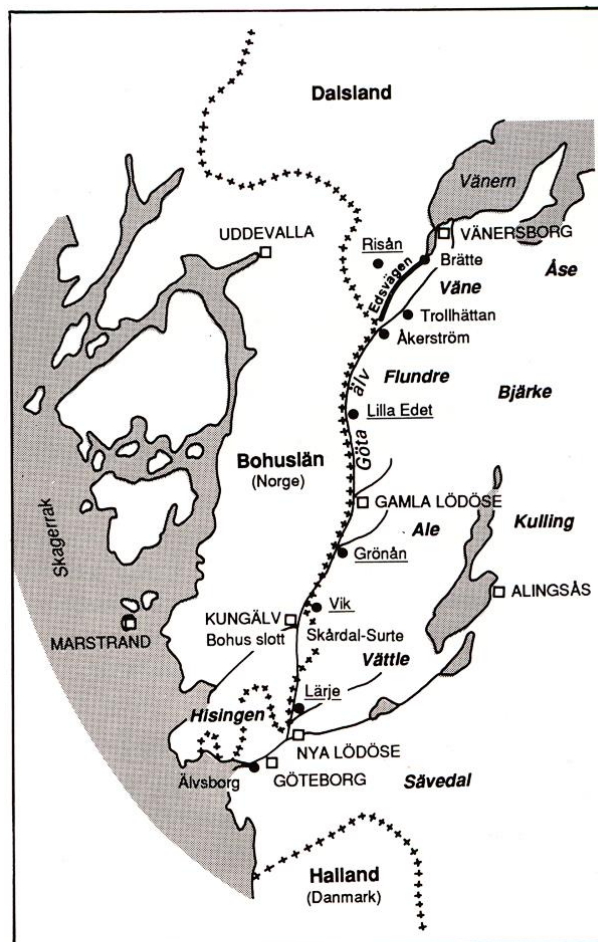
Illegal utförel av osmundjärn

Bland de varor, som olagligt fördes ut nämner tullinspektoren Henrik Sinclair särskilt osmundjärn, som med *många Tusende Hästelass* fördes fram till gränsen. Järnet (små bitar à cirka 350 gram) lades i säckar och tunnor hos bönderna, väl dolt i deras spannmålsbingar till dess läge för transport över gränsen yppade sig.

Från de norska städerna Kungälv, Uddevalla och Marstrand skeppades järn i så stora kvantiteter, att det enligt tullinspektorens indignerade uppgifter var till *större skam än skada*. Sinclair och hans personal förefaller ha stått maktlösa.

Man vill gärna föreställa sig Skårdals skate som en stor lagercentral. De norska och danska köpmännen uppträdde överlägset mot den svenska tullen, och sparade inte på giftiga spydigheter. Sinclair skrev att köpmännen skröt med hur mycket

järn de hade till försäljning *föregifvandes dhem hafwa Järnbärg Uthj Norige. Sådant håån och spådt, medh meere hamn och förtret får man höra.*

Teckenförklaring

- Göta älv med bifloder
- +++ Riksgräns

Häradsnamn

- STÄDER
- Tullstationer
- Övriga orter

Svenska tullstationer vid Göta älv

Fram till freden i Roskilde 1658 fanns det tullstationer vid Göta älv.

Källor: Nödinge kommun av Bror A Andersson och Göta älv som riksgräns och handelsled av Lars Linge i boken Kring Göta älv.